

մէկ ճորցի ծնած երկու եղբայր՝ մէկը միւսին թշնամութիւն անէ, առէ, հայտնէ և բամբաստ երա ցեղը. որ մեր նոյն իրան թշնամութիւն արած, հայտնայ և բամբաստ կը լինի. Աղգիւսն է պատահաբար մեզ մեր սուրբ կրօնը:

Բայց եւ ժողովրդին ամենին մեզուր չեմ համարում, որովհետեւ բոլոր վասն և սխալ գաղափարները մեր պատեհիկ հայր սուրբին են խնդր ժողովրդի, մանաւանդ ճերմիկ և կանանց մէջ տարածել, ասելով չաշխարհ ընդ ընդ և, ո՞վ է, հայն և կաթողիկոս մէջ մեծ սուրբ կան, մանաւանդ, որ մեր արքայան փափր անկնդել է նոյն այս խաղաղ, թէ Աթուրացի եկեղեցի չիք փրկութիւն և սոցա նման լիւրճաբացոյցիկ խաղաղ:

Ի՞նչ կամ ինչոր տարի ասա՞նք, եւ էլ իբրեւ աշխարհ զնում էր այս պարզեց ուսում սովորեցնել Ավետիս իմ կորցած ժամանակ...

Կարգերը բազմացած էր երկու գաղափարներէ, որոնցք մէկը հին և փոքր էր, որի մէջ սովորում էինք հայոց լեզուն, առաւանակն 9-ը ժամաց մինչև 1-ը այն էլ առանց փոփոխութեան. հայոց լեզուի ուսուցչը մի ճերմակ արիւնդն էր, որի կեղծում էին տիրացու Նուշիկ, որը երբ ներք էր վրա՜նում գաղափարը, բոլոր աշակերտներն էլ ահա և դող մէջ էինք ընդունում, որովհետեւ նա պահում էր ամեն ժամանակ իր վերաբերման տակ այն անհայտ ճիւղաբուր, որի վրա մեր ձեռքերի, ասելով արեւելի տեղ սեղ կարծիք թծել էին նշանակում. Այդ տիրացու Նուշիկը ամեն օր գաղափարներն ամենին նրապատել էր մեզանից մէկ փայտին գնա նրա սուրբ Նուր բերելով. կամ թէ փայտ կտորելու... իսկ մնացածներն նրապատել էր կարգաւ բարձր ձայնով, այնպէս որ ձայնիստ մինչեւ հետագայ փորձերը լսելի էին լինում:

Աղցն ընկերները հասկանում է թէ ինչ մի՞նչի մէջ էր այս դպրոցի հայոց (պզուն). իսկ ինչ որ վերաբերում էր առաջին լեզուին, համեմատելով հայոց լեզուն հետ, այս գիտականը էր, որովհետեւ գաղափարներ էլ, ուսուցչի մէջ Նուր էին. Մենք այդ նոր գաղափարն մէջ սովորում էինք միայն հասարակ կարգաւ և գրել, իսկ խաղաղ, ոչ մի բան:

Ինչ և ինչ. չեմ ուզում երկար խոսել անցյալի մեր, միայն ընկնել հայն առաւոր, թէ չեմ երկար ժամեր երկէր թաղեցի, այսպէս մեռելի ճարը գտնեցա՝ Հինգ մի քիչ էլ ներկայի վրա խոսեցի. Ներկայումս հայ-կաթողիկոսներ, ինչպէս երևում է, փորձապէս առաջ գնալու, փորձապէս ուսումն սերը աւելացնելու չուն են գնում:

Անցած տարիներում, ինչպէս վերեւ յիշեցի, դպրոցը բազմացած էր երկու գաղափարներից. նոր և հին. Ներկայումս մնացել է մէկ գաղափար, այն էլ հայտնի. Կարծեմ հայ կաթողիկոսներ ամենին տեղիք չունեն յիշելու դպրոցի նոր բաժնի և մեծ խաղաղութիւն յաղաթանի տեղային թաղանայութիւնը. Այնպէս ժողովուրդը կրնա էր, իսկա էր, չը հասկացաւ և գաղափարը ընկալեցին փոխել, բայց միթէն պատեհիկ հայը չէ խոսում իր ճերմակ դպրոցի աշակերտներին, որոնք պարագայ պատում են արկանների շնամ. ինչ անց խնդր արդեօք հայերէր? ուսումն նարանում տեղ չը կա, որ աղայը գնան և նստան. իսկ ինչ տղաներին հայր-ուսուցչականների ուսումնարար թաղու լինել, պատեհիկ չի թողնի տակով. աղայը կը կորցնի ինչ հասանալով. Հայիս այս տարի ժողովուրդի աշխարհ բացեցան, ուզում են դարձնալ ձեռք բերել նորաշէն գաղափարներ, որ վերջոյ տեղ չոր կեցողութեան համար ընկալարան էր դարձել, բայց պատեհիկ հայը չէ ուզում տեղ-գիտելով, ասելով մինչ պէտք է երկու գաղափարներ մեր ժողովուրդը քննէ, և մէկ գաղափարով էլ աղայը բաւականանում էր, թող քիչ էլ ներկայիս լինի:

Բայց ունեմ, որ հայ-կաթողիկոսները չեն խաղաղ պատեհիկ խաղաղութիւն, կաշխատան ձեռք բերել իրանց նորաշէն գաղափարը, որովհետեւ այդ ժողովուրդն է պատեհիկում, ոչ թէ պատեհիկում. Բայց ունեմ, որ պատեհիկներ կը վարձեն լաւ ուսուցիչներ, որ իրանց աղայը կարողանան բարդապէս կրթելով, զարգանալ և կանանքուր ուսում ստանալ և ոչ թէ տիրացու Նուշիկի պէս միայն աղբիւրներ սովորել:

Հայ-կաթողիկոս

ՆԱԽԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՅԸ

Պետոյտի 20

Ստորագր. քանի մի ժամանակ առաջ մեր լրագրողները

գիրները տարածել էին լուր, իր թէ հանդուցեալ Գարեթիկ, արքեպիսկոպոս Ավագեանի թղթերն, ընկնելով իշխանաց միաբանութեան ձեռք՝ այրուել են. Այս լուրը, ինչ ասել կուզէ, ամեն բարեմիտ հայն մեծ վրէպ պատճառեց, նախ որ՝ հայոց զգալանքները և ժամանակակից պատմութիւնը զգուշիկ էին գիտելիկ ինքնեցիկ և աղբիւրներէն և երկրորդ որ՝ մեր օրերուն զանաւոր են մարդկի, որոնք իրանց անձնական կրթութիւնը յաջեցնելու համար, գործածում են արկաւորի նմանք (առիթոն-գաթիկ), որոնք ներկիս կէն միայն միջնադարեան անգլիկ բարբարոսներն...

Այդ, այդ վերաբերակ լուրը, առանց բացատրութեան, ամեն բարեմիտ հայն մեծ վրէպ պատճառեց. Ամսոյս 15—19 գաղափարով իշխանաց մէջ, եւ հետաքրքրեցողութիւնը առեցեալ. արդեօք ճշմարիտ էր այդ արկաւոր լուրը, թէ դա մի վարդապետն բազմ էր, բայց թողած ո՞վ գիտէ ինչ խորամանկ նպատակով. իշխանաց մէջ որդան և անձին կային (ամենին էլ խա կաշաւած էին), գրեթէ ամենին հարցոյցի այդ մտաշարքին վրասով անցել էին, և ամենին բերանից լսելի որ՝ նրանք մտնել անցնում էրան ըստ ըստ լսած չէին, ուր մնար թէ՛ տեսած լինէին. Նոյնը ինչ աստիճանի՝ ինքը վերահասարակ, միայնով ամենին տեղեւոր, վարձում կարգաւ կարգաւ Մանկերուն, և այլ:

Գրանով եւս եւ չը բաւականացայ, ցանկացայ անեմի հանգուցեալից մնացած թղթերն. Յիշեալ թղթերը պարզեմ էին վերահայր ստեղծանքներէ մեր մէջ, որի գաւերը ամեն կարգաւերով կարած էին և ուր ուղք. մուտք չունէին ի պատիւ մի (չը գիտեմ ընդ էլ արմատացած) այդ փափակ դանդեր բացեցան և եւս աշխարհ տեսայ այն թղթերի դէպք, որի կարգաւ համար լսելի և որոշում են բարեմիտ հայեր:

Եւ, ներքոյ տաղարկեալ, վկայում եմ, որ հանդուցեալ Գարեթիկ արքեպիսկոպոս Ավագեանի թղթերը, մինչ անգամ փորձելի, պատահաբար թղթի զուգ գրած տեղերը, յիշատակներն (PAMETIAN KINSEAN), տեսարաններ, և այլ, սովորաւոր կան ցուցանի անցուցում և համարի ձգ առ:

Աղային տեսայ և ձեռքովս յայտնելու:

1) Առաւանդարանութիւն տեսարան, մի քանի բազմաթիւ, in folio տեսարաններ, օտարի ձեռքով գրած, բայց հանդուցեալի գրչով ուղղած ցուցանի 2) Հիշատակութիւն, երեք հատ in quarto տեսարաններ, թղթաւորում աշակերտի ձեռքով վարդապետը 3) Աղագեանի (stenographic) 4) Աղագեանի, միջակ 5) Մի անգամի ժողովուրդ համալսարանի 6) Բաւականի մեծ ժողովուրդ օրացույցի և լրագրողների յորդածներին:

Հասարակաց ուղարկութիւնը զարմում եմ նամակների ժողովածուի վրա. Աստուղ կային անհամար նամակներ. զանազան անձինք գրած, որոց զորոք ոչ միայն զանազան են, այլ և այս բազմաթիւ ընկալում են իշխանաց մէջ. Նամակներ թուանդ-գիտելութեան և զանազան արտաստեղծութիւնը այնպիսի անանց չէ, որոց գիտար չանէ եւս նմանացի յիշելու նամակներ, բայց նրապ այդ բանը արած չեն... նմանակներ է, որ այդ ինքը արտաստեղծութիւնը ամեն բարեմիտ և յիշակուն և հարմար է նրանց մասին:

Իրենն ամեն բարեմիտ մարդ պարտաւոր է աշխատել. գործ համարել այն դրապարտութիւնը, որի (հանդուցեալ Գարեթիկ կաթողիկոսի թղթերու պարկու) պատճառաւ բարեմիտն են խնդր իշխաններ և նրա մէջ ընկալողը:

Գրեցի. Տալեանցի և Ներսէս Խոյսեանցի կաթողիկոսները իմ մտերիմ թղթակցներն են, եւ նոյնա խաղաղ հաստատում եմ. Շատ կարելի էր նրանք մի ուրիշ մարդու թղթերին, բայց առաւել քան թէ կաթողիկոսի է, որ նրանք ինչ չը յայտնէին զորքի խոսկիւնը. Գրեցի և. Տալեանցի թղթին խաղաղութիւն այս էին՝ Աթուրացի կրթում եմ, որ Գարեթիկ Ավագեանի ոչ մի թղթիկը այրուած չէ իշխանութեան նրանց ստացված օրից ցայմում:

Եւ ինչ համար սուրբ պարզեց համարեցի մեր իշխանաց, մեր վերահայր Կաթողիկոսի և Մերձ միաբանների վրայից զէկ մի արտա մարդեր, որով ամենին մարդիկ աշխատան են աղտելի հայերուս այսպիսի ճշմարտամիտ, որ հայտնութեան միութեան և փոխադարձ ներգործութիւն ամենահարկաւոր պայմաններն են:

Ամենահարկաւոր ներգործում եմ մեր մեծապատիւ լրագրողներին այս ստորին անդրադայէն արտաստել իրանց հրատարակած լրագրողներին, ի միասնութեան ժողովուրդին և յարգանքով թղթակցութեան անմեղներին:

Արեւիկ

ՆԱԽԱԿ ՀՈՒՆՈՒՑ

Պետոյտի 1-ին

Ներանդալանութիւն, որ դիտարկող պարագայներն է Գարաբաղի չրջակայ թաղանքի գիւղերում, մանաւանդ Աղագեան, Աղագեան, կեղեցիկ և Աղագեան օրհանգիստներն, չը նայելով որ ուսնաւորակ բոս մեծի մասին ժողովուրդը պարագայում է այդ արեւնուրդ, դեռ եւս այնքան կատարեալագործ ժամ չէ, ինչպէս հային է. չըմանելով պատեհիկ տեղերը դիտարկուել ծանկցութիւն չունենալու տեղի մեծ վրանքի կրում եւ յաճախ անմարդկային, ինչպէս ներկայ արարուն պատեհիկ, եր կարատես և անընդհատ տնայնները գրեթէ բոլորովին փաղարկի բերեցին. Եթէ չըմանալանութեան արեւնուրդ այնքան լաւ կատարեալագործ չէ այդ տեղերում, այդ հասկանալի է, որովհետեւ բացի այդ, որ ժողովուրդ մեծ մասը գաղտ արարուն համար չէ պարագայում իր ընտելի լաւ տեղերը, այդ նա զնում է այդ շուշուց (որ ստացվում են օտար տեղերից), որոնք յայտնի է չէ այն բոլոր կանոնները, որոնք հարկաւոր են չըմանալանութեան համար, այդ արեւնուրդ բոս մեծի մասին պարագայում է դիտարկ թուրք ազգաբնակիչները խոսեցելով այդ, մեղք էր ցանկացել որ երկու պատերի նկարագրել այն փաճախանքների համար, որոնք պարագայում է այդ առաւանդով. Այդ առաւանդով պարագայում մինչև 72 թիւր շատ քիչ մարդիկ գտնուում էին շուշուց, բայց այդ միջոցով սխալ օրոշարներ գրեցին թիւր անբանում է. Շուշուց և իր չրջակայ գիւղերում 15-ի չափ մեծաթիւ գործարանների կան:

Բոնոմարդը պիտում է յանձնաւոր սկզբներում, և չարոնակութեւն է մինչև 15 օր. բայց թէ ինչ անկարգութիւններ տեսն օր չեն պատահում իրաքանդիկ տարի այդ կողմերում բոնոմ առնող փաճախանքների մէջ:

Անցեալ տարի վերջնաւոր ցանկանուով վերջ գնել այդ անկարգութեան, այդ առաւանդով պարագայում չուշուցի փաճախանքները հաւաքելով միասին այնպիսի կապեցին առանց գիւղեր բարձրացնելու գնել և իրենց զանապաշտեան համեմատ լաւանք. ամենին էլ ընդունեցին—երկու օրից յետ լաւում ենք, որ զանապաշտեան զանապաշտ է, ամեն մարդ ըստ իր կամաց սկսում է առելու իրեւրով մի փոքր յաջողութեան նշաններ իրենց գնելուհամար էլ մի երկու հարկի բոլորի մեղքը գցելով, վաղ ուտեց Աղագեան, միջոց միայն հակառակ վերջնաւոր գիւղեր բարձրացին 10-ից մինչև 18-ը, բայց այդպիսի մի անխոսեմ ընկալաբը շատերն թանց նստեց:

Չը նայելով անցած տարվայ արած շատերի վրանքներուն, նոյն անկարգութիւնը կրկնեց և ներկայ տարուան Որինակ, որ տեղ սխալում են ամեն 7 րոբով, և այնպէս էլ չարոնակութեւն է, յանկարծ երևում է մի օր և ինչ աշխարհ խաշան և բարձրացնում է մինչև 9 և 10 րոբով և մի 50 րոբով ամենին, զինք բարձրացնելու յետ, եւս քաշվում, զիջողով էլ սխալում են նրանից պահուս չը ձայնի և մոռանելով որ քաշել աւելի կը բարձրանալ սխալում են իրենք զորեցին, ինչ պիտի տեղ ընկնի գործարանատար, նա առաւանդաւոր. իր գործարանը չի կապի և հաճախ տեղեւոր է ինչում ինչ գնում և ինչ առնել:

Մենք ինչպէս էինք մի տեսարանի, Տոյ գիւղում Հայրանանցի գործարանատարները սխալում են ամեն ինչը քնով, այսինքն 7 րոբով. յանկարծ նոյն տեղն է գալիս և մ. Մշտնեանց և չուշուցի թղթիկ որ նրանք առնել կարողանան, զինք բարձրացնում է մինչև 15 րոբով. Տեղեցի իրենց բերեցին բերում են նրա մաս, սակայն կրնա չունենալով առնելու տեղեցիներից մի լաւ զորք օր պատուութիւնը անկարգ յետոյ փախում է. Այն մեր փաճախանքի միակ իրեւրը. թող իմ հարեանի մի աշխարհ հանել, վրաս չունել, եթէ եւս երկու աշխարհ էլ կը զրկվի:

ՆԱԽԱԿ ԽՈՒՆՈՒՑ

Փիլիսո, պետոյտի 20

Ձեր լրագրի № 144-ի մէջ, շատ անցուցալով պէս յարգաւորութիւն փարցութեան ուղարկութիւն է քարձնում. Ա. Կարապետի ձորում չինած ստորին գործարանից անպայման զարաւանդութեան մասին, որ գործարանի մոտեցնում ընկալողներին միշտ անհագնաւորութիւն է պատճառում և որ կարող է շատ հրամանութիւններ առաջացնել:

Բայց, առաւ այդ մի և նոյն տեսակ անհագնաւորութեան մէջ ենք և մենք թեկնածուի թաղում ընկալողներին, նոյն եկեղեցու անհագնաւորութեան:

Խաղաղութիւն պատահականներից դուրս թափող աղտեղութեան անտեսանի և զգուշիկ հայեր, իսկ ինչ սովորաբար տակի ստատիստիկա է նստը. Աստուած իմ, ինչ է լինում նորա չուշուց թափողներին գրեթէ... մարդը չչնում է և փէլ է մնում վայր ընկել:

Յիշեալ թաղի կեցողները ամեն օր օրհնում են այն անձանց, որոնք սուր պարագայութեան ժամն է այդ և աղայիկ քանիքի վրա ուշադրութիւն դարձնել, բայց չեն դարձնում:

Եւ միթէ զարգալային փարցութիւնը իր սովորութեան համեմատ պէտք է տարին տասներկու ամիս չը լսելու ու չը տեսնելու գնէ թէ ինքն ժողովուրդն արդարաբար ձայնը, իր թեղական լրագրութեան իրաւացի անկարգութիւններ և միշտ անհոյ մնայ իրան վրա տանձնած պարտականութիւնները ճշգրիտ կատարելով մէջ:

Գուցէ շատերը չը հաստատն էլ իմ ստանքի, բայց միթէ ստուցեց զիտար է, փաղք Աստուծոյ, որ այդ թաղը զարգալ մի օրին չնուստը թաղերից չէ. իր զիջելով զարգալ կենտրոններն մաս է, թող փարցութեան ներկայացուցիչները ստուգեն և ըստ անձն կարգաւորեն, որպէս իր թէ թշուառ մարդկ ազգայինն այն անտեսանի զրոյթներէն և թէ իր թաղը ինչպէս հանդուգն լինի:

Որքան յիշում եմ ճնշչ այս մի և նոյն քանի վրա մի քանի անգամ տեղական լրագրութեան մէջ գրվել և և զարգալային փարցութեան ուշադրութիւնը հրապարկել, բայց ցուրտ արտ պէտք է տակ, որ միշտ էլ անուշադրութեան է տրուել յիշակ պարտականութեան կողմից. Եւ գուցէ ճնշչ քնմա էլ զարմանալ ըստ սովորականին ուղարկութեան դարձնող և կարգաւորող չը լինի. Բայց մինչ երբ այդ այդպէս կը շարունակվի:

Լ. Մ. Ա.

ՆԵՐՍԷՍ ԼՈՒՍԻՆԻ

Լճոցից չորհակալութեանս ստացանք «The Armenians judged by foreigners» (Պարսերի գնատգութիւնները հայերի մասին) վերնագրով մի տարի, որ հրատարակվել է ինչպէս ինչն ուղղութիւն է բացատրում՝ չաշխարհ ազգային ընտանեկան մասին սոր վկայեցող Լճոցի կողմից համարներ ժողովրդի մէջ. յուլիսի 23-ին արած խոստաւակ նկարագրութիւնների առթիւ՝—Արեւիկայի լրագրողներն պարզում է ըմբռնողութիւնը. Բայց հարկաւոր ենք համարում առկալը, որ ճնշչները ոչ թէ իր խոսքերով է յայտնում ուրիշների կարծիքը որ ամբողջ հայեացքի մէջ նրանց անփոփոխով. այլ բաւականութեւն է փաճախան անտեսանի ճնշչներին գրեթէմեղի բաւառք վկայութիւններ բերելով:

«Новое Время» լրագրից քանի է մի շատ նկարագրի ֆեկիւրները բերող ժողովրդիկ մասին. Բոցուածի վերջում ֆեկիւրատարները երևում է կրում Լճոյի-Մեղիքով մի խոսակցութիւն, կրում խոստում է իր գործունէութեան մասին, ասում է թէ ինչն կարող է գործ գործել միմյանց միւս ծառայողների մանապէսեանք և աւելացնում է գրեթէ ինչ լաւում է և երկ մոռանում էր՝ զու, խո, խորանակի արժեքն աշխարհ. Եթէ եւս լիւնէր ան տեղը, և ձեռք անցանք քիչ ճանաչելի, ինչպէս դուր թեմ, եւս նոյնը կը մոռանում էր. զու, բնական է առաւ մարդու կողմից. Թէ եւս պիտի է խոստովանվում, որ կրթութիւնը, ծառայութիւնը և բոլոր թէ նրեկանք և թէ բարդապէս շանք, բոլորը, որ խաղաղ, արեւին թեմանից մի առաւ մարդ, բայց այնու ամենայնիւ, ձեռք աշխատ եւս նա եմ. Բայց որովհետեւ եւս ձայնաբեր հայ եմ, եմ ինչ իսկ այդ պատճառով պարտաւոր եմ այն պատեհիկ մէջ, որի վրա ինչ գրել է Կարապետ, Լիւի անել, քան թէ բուն առաւոր. Խոսեցին բաւական է աշխատանք և նրան չորհակալ կը լինեն, իսկ ինչ նոյն չորհակալութեան արժանաւորութեան համար՝ հարկաւոր է անել անհամեմատ աւելի շատ. Այդ եւս շատ լաւ գիտեմ և միշտ չի լինում եմ:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐԱՆԱԽԱ

Ներմանական պաշտօնատեան լրագրողներից մէկն մէջ տպված է հետևյալ խոսքով. Գաւրիստայի Ներքուրի մէջ տպված ձայնի ստիկոյ:

Մենք չէինք կամենում խոսել Ներքուրի մէջ առած Գաւրիստայի ձայնի մասին. մինչև